

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

TOM I (966–1795)

Wacław Uruszczak

3. WYDANIE

SERIA AKADEMICKA

LEX

a Wolters Kluwer business

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

TOM I (966–1795)

Wacław Uruszczak

3. WYDANIE

Zamów książkę w księgarni internetowej

profinfo.pl
księgarnia internetowa

Wydawca
Agata Jędrasik

Redaktor prowadzący
Grażyna Polkowska-Nowak

Łamanie
Wolters Kluwer

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

The logo for 'prawolubni' features the word in a lowercase, serif font. A small heart symbol is positioned above the letter 'i'. Below the text, there are three horizontal wavy lines that resemble a stylized underline or a decorative flourish.

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by
Wolters Kluwer SA, 2015

ISBN: 978-83-264-8323-3
3. wydanie

Wydane przez:
Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Pamięci syna Adama

SPIS TREŚCI

Przedmowa	17
Rozdział 1	
Zagadnienia wstępne	19
1. Przedmiot historii państwa i prawa polskiego	19
2. Historia dyscypliny	20
3. Pojęcie prawa i państwa	24
3.1. Prawo	24
3.2. Państwo	26
4. Periodyzacja historii państwa i prawa polskiego	29
Rozdział 2	
Monarchia piastowska (966–1370)	34
1. Geneza polskiej państwowości	34
2. Charakterystyka ogólna	37
3. Zasady ustrojowe	39
3.1. Zasada monarchicznej formy rządu	39
3.2. Zasada suwerenności państwa polskiego	43
3.3. Zasada stratyfikacji społeczeństwa	46
3.4. Zasada powiązania państwa i Kościoła katolickiego	52
3.5. Zasada koncentracji władzy w osobie władcy	56
3.6. Zasada personalizacji władzy państwowej	60
3.7. Zasada hierarchicznej struktury urzędów państwowych	62
3.8. Zasada rozporządzalności terytorium państwa przez władcę	66
3.9. Zasada dziedziczności tronu	67
3.10. Zasada ponoszenia ciężarów osobistych i majątkowych na rzecz państwa przez jego mieszkańców	69
4. Źródła prawa w monarchii piastowskiej	70
4.1. Źródła materialne. Prawo boże	70
4.2. Źródła formalne	71
4.2.1. Zwyczaj i prawo zwyczajowe	71
4.2.2. Prawo stanowione, czyli ustawowe	74
4.2.2.1. Przywileje	74
4.2.2.2. Statuty	77
4.2.2.3. Statuty Kazimierza Wielkiego	78
4.2.2.4. Samodzielne ustawodawstwo królewskie	81

4.2.2.5.	Umowy międzypaństwowe	82
4.2.3.	Prawa obce	83
4.2.3.1.	Źródła prawa kościelnego	83
4.2.3.1.1.	Źródła powszechnego prawa kanonicznego	83
4.2.3.1.2.	Prawo kościelne partykularne	84
4.2.3.1.3.	Znaczenie prawa kanonicznego dla rozwoju prawa polskiego	85
4.2.3.2.	Prawo niemieckie w Polsce	86
4.2.3.2.1.	Zwierciadło Saskie (<i>Sachsenspiegel, Speculum Saxonum</i>)	87
4.2.3.2.2.	Weichbild magdeburski (<i>Ius municipale Magdeburgense</i>)	87
4.2.3.2.3.	Ortyłe	87
4.2.3.2.4.	Prawo chełmińskie	88
4.2.3.2.5.	Prawo lubeckie	88
4.2.3.2.6.	Przywileje miejskie	89
4.2.3.2.7.	Wilkierze, czyli statuty miejskie	90
4.2.3.3.	Prawo lenne	90
4.3.	Dokumenty i ich znaczenie. Notariat publiczny	91
4.3.1.	Definicja i rodzaje dokumentu	91
4.3.2.	Forma dokumentu	92
4.3.3.	Recepcja dokumentu w Polsce	93
4.3.4.	Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce	94
4.4.	Nauka prawa	94
5.	Prawo sądowe	95
5.1.	Organizacja sądów i postępowanie sądowe	95
5.1.1.	Sądy książęce prawa polskiego	95
5.1.2.	Sądy prawa niemieckiego	97
5.1.3.	Sądy kościelne	97
5.1.4.	Niezawisłość sędziowska	98
5.1.5.	Postępowanie sądowe	99
5.1.5.1.	Proces polski	99
5.1.5.2.	Proces sądowy kościelny	100
5.2.	Prawo prywatne	101
5.2.1.	Prawo osobowe i rodzinne	101
5.2.1.1.	Podmioty prawa	101
5.2.1.2.	Małżeństwo i rodzina	103
5.2.1.3.	Inne podmioty zbiorowe	105
5.2.2.	Prawo rzeczowe	106
5.2.3.	Zobowiązania	109
5.2.4.	Spadkobranie (dziedziczenie)	111
5.3.	Prawo karne	113
5.3.1.	Przestępstwa i ich karanie	113
5.3.2.	Rodzaje kar	116
5.4.	Kultura prawna	117

Rozdział 3

Monarchia Andegawenów i Jagiellonów (1370–1572)	119
1. Charakterystyka epoki. Unia z Królestwem Węgierskim i Wielkim Księstwem Litewskim	119
2. Zasady ustrojowe monarchii Andegawenów i Jagiellonów	121
2.1. Zasada stanowo-korporacyjnego podziału społeczeństwa	121
2.2. Zasada powiązania państwa i Kościoła katolickiego	128
2.3. Zasada tolerancji religijnej	130
2.4. Zasada suwerenności Korony Królestwa	131
2.5. Zasada monarchiczno-arystokratycznej formy rządu	132
2.6. Zasada ustroju parlamentarnego	136
2.7. Zasada elekcyjności tronu	141
2.8. Zasada nadrzędności prawa	142
2.9. Zasada integralności terytorialnej Królestwa Polskiego	143
2.10. Zasady podziału władzy państwowej i hierarchicznej struktury urzędów (król – urzędy – sejm)	145
2.11. Zasada zróżnicowanych obowiązków ludności w zakresie obronności i skarbowości	150
2.12. Zasada samorządności	152
3. Źródła prawa	157
3.1. Źródła materialne	157
3.2. Źródła formalne	157
3.2.1. Ustawodawstwo królewskie	157
3.2.1.1. Przywileje generalne	158
3.2.1.2. Przywileje inkorporacyjne	159
3.2.1.3. Przywileje confirmacyjne	160
3.2.1.4. Statuty królewskie	160
3.2.1.5. Dekrety, edykty, ordynacje	162
3.2.1.6. Przywileje jednostkowe	162
3.2.2. Konstytucje sejmowe	162
3.2.3. Ustawodawstwo lokalne	164
3.2.4. Akty prawodawcze organów administracyjnych	165
3.2.5. Prawo zwyczajowe	165
3.2.6. Kodyfikacja prawa pospolitego	166
3.2.7. Kodyfikacje partykularne	172
3.2.8. Recepja prawa rzymskiego w Polsce	174
3.2.9. Księgi sądowe	175
3.2.10. Księgi urzędów	177
3.2.11. Prawo miejskie	179
3.2.11.1. Źródła podstawowe	179
3.2.11.2. Próba kodyfikacji prawa miejskiego	180
3.2.11.3. Przywileje królewskie	180
3.2.11.4. Wilkierze	180
3.2.11.5. Konstytucje sejmowe w sprawach miejskich	181
3.2.11.6. Ortyłe	181

3.2.12.	Prawo kościelne	181
3.2.12.1.	Charakterystyka ogólna	181
3.2.12.2.	Statuty synodalne i ich kodyfikacje	182
3.2.12.3.	Księgi kościelne	183
3.2.12.4.	Prawo kościoła prawosławnego	183
3.2.13.	Prawo wiejskie	183
3.2.14.	Nauka prawa w XV–XVI w.	184
3.2.14.1.	Ośrodki kształcenia	184
3.2.14.2.	Nauka prawa	185
3.2.15.	Kultura prawna	186

Rozdział 4

Rzeczpospolita Obojga Narodów (1569/1572–1795)	189
1. Powstanie Rzeczypospolitej – Unia Korony Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego w 1569 r.	189
2. Charakterystyka ogólna	190
3. Zasady ustrojowe	190
3.1. Zasada podziału stanowego społeczeństwa	191
3.2. Zasada wolności obywatelskich szlachty	192
3.3. Zasada równości szlachty	194
3.4. Zasada upośledzenia prawnego mieszczaństwa	195
3.5. Zasada poddaństwa chłopów	197
3.6. Zasada powiązania państwa i Kościoła katolickiego	198
3.7. Zasada tolerancji religijnej (pokoju religijnego)	200
3.8. Zasada poszanowania praw mniejszości etnicznych	202
3.9. Zasada suwerenności (samowładności i niepodległości) Rzeczypospolitej .	203
3.10. Zasada suwerenności narodu szlacheckiego	204
3.11. Zasada mieszanej (monarchiczno-republikańskiej) formy rządu	205
3.12. Zasada jedności Rzeczypospolitej	206
3.13. Zasada podziału władzy	209
3.14. Zasada ustroju parlamentarnego	209
3.15. Zasada elekcyjności tronu	210
3.16. Zasada nadrzędności prawa (zasada praworządności)	212
3.17. Zasada poszanowania partykularnych odrębności prawnych prowincji i ziem	214
3.18. Zasada odpowiedzialności głowy państwa (króla)	214
3.19. Zasady dożywotności i niepołączalności urzędów	215
3.20. Zasada samorządności	216
3.21. Zasada jednomyślności	220
3.22. Prawo wolnego głosu i wolnego sprzeciwu (<i>liberum veto</i>)	221
3.23. Zasada wyboru sędziów	222
4. Źródła prawa	223
4.1. Źródła materialne – prawo boże	223
4.2. Źródła formalne	223
4.2.1. Prawa fundamentalne. Ustawy zasadnicze	224
4.2.2. Ustawy – konstytucje sejmowe	228

4.2.3.	Ustawy konfederackie	230
4.2.4.	Uchwały sejmikowe	231
4.2.5.	Prawo zwyczajowe	232
4.2.6.	<i>Senatus consulta</i>	232
4.2.7.	Traktaty międzynarodowe	233
4.2.8.	Akty królewskie	234
4.2.9.	Rezolucje Rady Nieustającej	235
4.2.10.	Akty prawodawcze innych władz administracyjnych i sądowych, centralnych i lokalnych	235
4.2.11.	Prawa partykularne	236
4.2.12.	Próby kodyfikacji prawa polskiego w epoce oświecenia	240
4.2.13.	Prawo miejskie – ustawy miejskie – księgi miejskie	245
4.2.14.	Prawo wiejskie – ustawy wiejskie	247
4.2.15.	Prawo kościelne	248
4.2.16.	Akty prawne insurekcji kościuszkowskiej	249
4.2.17.	Nauka prawa w Rzeczypospolitej Obojga Narodów (XVI– XVIII wieku)	250

Rozdział 5

Sądownictwo i prawo sądowe w monarchii Andegawenów i Jagiellonów

oraz w I Rzeczypospolitej (1370–1795)		255
1.	Sądownictwo	255
1.1.	Zasady ustrojowe sądownictwa	255
1.1.1.	Zasada sądów stanowych i wspólnotowych	255
1.1.2.	Zasada kolegialności sądów	256
1.1.3.	Zasada wybieralności sędziów	256
1.1.4.	Zasada instancyjności	257
1.1.5.	Zasada niezawisłości sędziów	257
1.1.6.	Zasada odpowiedzialności sędziów za wydany wyrok	258
1.1.7.	Zasada oddzielenia sądów od władzy administracyjnej	258
1.1.8.	Prawo łaski	258
2.	Organizacja sądów w XIV–XVIII w.	259
2.1.	Sądy szlacheckie	259
2.2.	Sądy miejskie	265
2.3.	Sądy wiejskie	266
2.4.	Sądy kościelne	266
2.5.	Adwokatura	267
2.6.	Instygatorzy	268
2.7.	Reforma sądownictwa w czasach Sejmu Wielkiego (1788–1792)	268
2.8.	Sądy nadzwyczajne insurekcji kościuszkowskiej (1794)	270
3.	Postępowanie sądowe	271
3.1.	Charakterystyka ogólna	271
3.2.	Postępowanie w sądach prawa polskiego	272
3.2.1.	Właściwość sądowa	272
3.2.2.	Strony procesowe	273
3.2.3.	Pozwanie	274

3.2.4.	Terminy, dylacje, ferie sądowe	276
3.2.5.	Wokanda	277
3.2.6.	Rozprawa	278
3.2.7.	Dowody	279
3.2.8.	Wyrok	283
3.2.9.	Proces niestanny	284
3.2.10.	Środki odwoławcze	285
3.2.11.	Egzekucja wyroków sądowych	287
3.2.12.	Postępowanie konkursowe	288
3.2.13.	Opłaty sądowe. Koszty postępowania	288
3.2.14.	Odrębności procesowe w sprawach karnych	289
3.2.14.1.	Postępowanie <i>per inquisitionem</i> . Proces mieszany	289
3.2.14.2.	Środki zapobiegawcze	291
3.2.15.	Postępowania szczególne	292
3.2.16.	Postępowanie polubowne	294
3.3.	Postępowanie w sądach miejskich	295
3.4.	Postępowanie w sądach wiejskich	297
4.	Prawo prywatne	299
4.1.	Charakterystyka ogólna	299
4.2.	Podmioty prawa	301
4.2.1.	Zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych	301
4.3.	Prawo małżeńskie osobowe	302
4.4.	Prawo małżeńskie majątkowe	304
4.5.	Prawo rodzinne i opiekuńcze	306
4.5.1.	Stosunki rodzinne	306
4.5.2.	Opieka	307
4.6.	Prawo spadkowe	307
4.6.1.	Dziedziczenie ustawowe (beztestamentowe)	307
4.6.2.	Dziedziczenie testamentowe	310
4.6.3.	Dziedziczenie prawem kaduka (<i>iure caduco</i>)	311
4.6.4.	Działy spadkowe	311
4.6.5.	Ordynacje	312
4.7.	Prawo rzeczowe	312
4.7.1.	Rzeczy	312
4.7.2.	Posiadanie. Ochrona posiadania	314
4.7.3.	Własność	315
4.7.3.1.	Treść prawa własności	315
4.7.3.2.	Współwłasność. Niedział rodzinny	317
4.7.3.3.	Ograniczenia własności	318
4.7.3.4.	Ochrona własności	319
4.7.3.5.	Nabywanie własności	320
4.7.4.	Ograniczone prawa rzeczowe	322
4.7.4.1.	Wolności	322
4.7.4.2.	Użytkowanie rzeczy	323
4.7.4.3.	Ciężary realne. Wyderkaf	323

4.7.4.4.	Zastaw	324
4.8.	Prawo zobowiązań	326
4.8.1.	Zobowiązania z umów (<i>ex contractu</i>)	326
4.8.1.1.	Zawarcie umowy	326
4.8.1.2.	Ograniczenia wolności umów	328
4.8.1.3.	<i>Causa contractus</i>	330
4.8.1.4.	Utwierdzenie i umocnienie zobowiązań	330
4.8.1.5.	Umowy typowe	333
4.8.2.	Zobowiązania z czynów niedozwolonych	340
4.8.3.	Zobowiązania z mocy prawa (<i>ex lege</i>)	341
4.8.4.	Wygaśnięcie zobowiązań	342
4.8.4.1.	Zapłata	342
4.8.4.2.	Egzekucja przymusowa	343
4.8.4.3.	Śmierć dłużnika lub wierzyciela	344
4.8.4.4.	Dawność (<i>praescriptio</i>)	344
4.8.4.5.	Potrącenie	344
4.8.4.6.	Porozumienie stron (nowacja)	345
5.	Prawo karne	345
5.1.	Charakterystyka ogólna	345
5.2.	Pojęcie przestępstwa	347
5.3.	Związek przyczynowy	348
5.4.	Podmiot przestępstwa	348
5.4.1.	Odpowiedzialność indywidualna. Wyjątki	348
5.4.2.	Udział w przestępstwie	349
5.4.3.	Współsprawstwo i pomocnictwo	349
5.4.4.	Podżeganie	350
5.4.5.	Poplecznictwo	350
5.5.	Usiłowanie	350
5.6.	Podmiotowa strona przestępstwa	351
5.6.1.	Wina umyślna	351
5.6.2.	Wina nieumyślna	352
5.7.	Okoliczności wykluczające karalność	353
5.7.1.	Szczególne uprawnienia	353
5.7.2.	Obrona konieczna	353
5.7.3.	Zemsta, dozwolona samopomoc	354
5.7.4.	Czynny żal	355
5.7.5.	Łaska królewska	355
5.7.6.	Uгода z pokrzywdzonym	355
5.7.7.	Dawność	356
5.7.8.	Zgoda potencjalnego pokrzywdzonego	356
5.7.9.	Stan wyższej konieczności	356
5.7.10.	Rozkaz	357
5.7.11.	Błąd	357
5.7.12.	Nieletniość, upośledzenie umysłowe	357
5.8.	Zbieg przestępstw	358

5.9.	Kara	358
5.9.1.	Cele kary	358
5.9.2.	Zasady wymiaru kary	360
5.9.2.1.	Kara odpowiednia	360
5.9.2.2.	Okoliczności wpływające na wymiar kary	360
5.9.3.	Kary publiczne	362
5.9.3.1.	Kara śmierci	363
5.9.3.2.	Kary na ciele	363
5.9.3.3.	Infamia	364
5.9.3.4.	Kary na wolności	365
5.9.3.5.	Utrata urzędu	367
5.9.3.6.	Kary majątkowe publiczne	367
5.9.3.7.	Kary arbitralne	368
5.9.4.	Kary prywatne	369
5.9.4.1.	Kary pieniężne	369
5.9.4.2.	Zadośćuczynienie moralne	370
5.9.5.	Kary kościelne	370
5.9.6.	Zakłady (<i>vadia</i>)	371
5.9.7.	Struktura kar	372
5.10.	Rodzaje przestępstw	372
5.10.1.	Przestępstwa publiczne i prywatne	372
5.10.2.	Obraza majestatu królewskiego (<i>crimen laesae maiestatis</i>) i zdrada państwa (<i>crimen perduellionis</i>)	373
5.10.3.	Przestępstwa przeciwko interesom skarbowym państwa	374
5.10.4.	Przestępstwa przeciwko religii i Kościołowi katolickiemu	376
5.10.5.	Pogwałcenie miru sądów i zgromadzeń szlacheckich	379
5.10.6.	Przestępstwa urzędnicze	379
5.10.7.	Przestępstwa wojskowe	380
5.10.8.	Przestępstwa przeciwko wymiarowi sprawiedliwości	381
5.10.9.	Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu publicznemu	383
5.10.10.	Przestępstwa przeciwko interesom pospolitym	384
5.10.11.	Przestępstwa przeciwko ludności żydowskiej	385
5.10.12.	Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu	385
5.10.13.	Przestępstwa przeciwko czci szlacheckiej	388
5.10.14.	Przestępstwa przeciwko obyczajności publicznej	388
5.10.15.	Przestępstwa przeciwko własności prywatnej	389
5.10.16.	Gwałty na osobie	391
5.10.17.	Gwałty na mieniu i szkody ziemskie	391
5.10.18.	Zbiegostwo poddanych	392

Epilog

Rozbiory I Rzeczypospolitej. Przyczyny i skutki	394
1. „Zadawnione rządu naszego wady”	394
2. Rozbiory I Rzeczypospolitej	395
3. Przyczyny i skutki rozbiorów	397

Ilustracje	401
Bibliografia (wybór)	409
Indeks osobowy	435
Indeks przedmiotowy	449

PRZEDMOWA

„...all law (...) is anchored in history...”¹

Podręcznik *Historia państwa i prawa polskiego. Tom I (966–1795)* przedstawia rozwój ustroju i prawa dawnej Polski od początku państwowości zaznaczonej doniosłą pod względem dziejowym datą porzucenia pogaństwa i przyjęcia chrześcijaństwa przez księcia Mieszka I w 966 r. aż po trzeci rozbiór Polski i utratę niepodległości w 1795 r. W ciągu przeszło ośmiu wieków następowały: powstanie i uformowanie państwa (X–XIII w.), jego rozwój i umocnienie (XIV–XVI w.), rozkład i upadek zawiniony przez elity społeczne oraz agresję mocarstw ościennych (XVII–XVIII w.). W odniesieniu do tych kolejnych etapów historii państwa polskiego w pracy przedstawiono główne instytucje ustrojowe i prawne odnoszące się do organizacji państwa oraz jego podstawowych struktur politycznych i społecznych. W niniejszym opracowaniu zerwano z aparatem pojęciowym i metodologią marksistowską, dominującą w polskiej historii prawa w czasach PRL i obecną w wielu pracach syntetycznych, a także podręcznikach akademickich wydawanych drukiem po dziś dzień. Nowością jest w szczególności periodyzacja, czyli podział na okresy, w którym zrezygnowano z kryteriów typu i formy państwa. Nowatorski charakter ma autorskie ujęcie ewolucji ustroju politycznego przez posłużenie się konstrukcją zasad ustrojowych, czyli formuł syntetyzujących główne cechy ustroju społecznego i politycznego, występujące w państwie polskim w danym okresie historycznym. Ujęcie to pozwoliło na wykazanie istotnej ciągłości w rozwoju polskiej państwowości. W porównaniu z innymi podręcznikami rozbudowane zostały rozważania o źródłach prawa, w których starano się pokazać trwale osiągnięcia kultury prawnej dawnej Polski oraz jej ewolucję. Obszerne są także fragmenty poświęcone dawnemu prawu polskiemu politycznemu i sądowemu. Chodzi o pokazanie dorobku Polski w tym zakresie. Prawo dawnej Polski wyszło z użycia w następstwie utraty niepodległości w końcu XVIII wieku. Mimo to, przedstawienie jego głównych instytucji oraz podstawowych zasad pozwala poznać i ocenić dorobek dawnych pokoleń w dziedzinie prawa, a nadto lepiej zrozumieć analogiczne współczesne instytucje prawne. Przecież wiele z nich, jak system parlamentarny, samorząd, własność i inne prawa rzeczowe, małżeństwo, opieka, spadkobranie, spółka, weksel, wywodzi się z przeszłości. Zawarty w niniejszej książce obraz instytucji ustrojowych i prawnych przedrozbiorowej Polski pokazany został – zgodnie z przekonaniem autora – rzetelnie i bez uprzedzeń ideologicznych i politycznych, tak charakterystycznych dla historiografii minionej epoki. Uznając prawdę za fundamentalny cel badań nad przeszłością, instytucje, a także zasady organizacji i funkcjonowania dawnego polskiego państwa i prawa przedstawione zostały z uwzględnieniem wszystkich swoich blasków i cieni.

¹ R. Dworkin, *Freedom's Law. The Moral Reading of the American Constitution*, Oxford 1999, s. 11.

Dawne państwo polskie nie zasłużyło ani na jednoznaczne potępienie, ani na przesadne uwielbienie. Wiedza o przeszłości państwa i prawa stanowi wielką skarbnicę doświadczeń, którego wartość jest nie do przecenienia. Przodkowie współczesnych Polaków, Litwinów, Ukraińców, Białorusinów, a także Niemców i innych nacji, zbudowali państwo – Rzeczpospolitą, będącą wspólnotą wielu narodów Europy Środkowo-Wschodniej. Przez stulecia było ono tarczą cywilizacji europejskiej. Państwo to po latach swojej świetności upadło wskutek niezdolności jego struktur do sprostania wyzwaniom nowych czasów. Negatywną rolę odegrał upadek moralności publicznej, prywata i egoizm w łonie elit, rodzące niezdolność podjęcia gruntownych i skutecznych reform ustrojowych i społecznych.

Książka adresowana jest do studentów prawa, a także historii, politologii, socjologii, europeistyki, kulturoznawstwa oraz do wszystkich czytelników zainteresowanych poznaniem ustroju politycznego i prawa sądowego dawnej Polski. Ułatwieniem w korzystaniu z podręcznika winny być zamieszczone na marginesach hasła przedmiotowe, sygnalizujące treść poszczególnych akapitów. Dziękuję panu dr. Maciejowi Mikule, adiunktowi w Katedrze Historii Prawa Polskiego UJ, za pomoc w ich przygotowaniu.

Pierwsze wydanie podręcznika ukazało się w 2010 r. Wzbudziło ono zainteresowanie środowiska historyków ustroju i prawa polskiego oraz historyków. Dyskusja potwierdziła trafność poszukiwań nowego w swej formie i treści przekazu wiedzy historyczno-prawnej o Polsce oraz konieczność przedstawienia jej zgodnie z aktualnym stanem badań, odpowiednio do współczesnych potrzeb poznawczych i dydaktycznych. Postulatом tym stara się wyjść naprzeciw niniejsze opracowanie, w którym opis przeszłości skoncentrowany został na instytucjach ustrojowo-prawnych oraz na zasadach tworzących fundament kultury prawnej i politycznej dawnej Polski. W porównaniu z wydaniem drugim, które ukazało się w 2013 r., w niniejszej trzeciej edycji wprowadzono niezbędne korekty oraz uzupełnienia merytoryczne. Wzbogacono też bibliografię o prace ostatnio opublikowane. Nowością jest także indeks przedmiotowy, którego nie było w poprzednich wydaniach.

Na treść książki wpłynęły dyskusje prowadzone w Katedrze Historii Prawa Polskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Za możliwość twórczej i częstej wymiany poglądów dziękuję zwłaszcza św. p. prof. dr. hab. Stanisławowi Płazie. Szczególne podziękowania składam mojej małżonce Barbarze, której osobiste zaangażowanie i troska o moje zdrowie i byt codzienny pozwoliły mi tę pracę, rozpoczętą przed kilkunastoma laty, doprowadzić do pomyślnego końca. Książkę tę niezmiennie dedykuję pamięci naszego syna Adama Uruszczaka, asystenta w Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, zmarłego 16 października 2005 r. Jako były student prawa nieustannie przypominał mi o potrzebie przygotowania nowej syntezy dziejów ustroju i prawa polskiego i na jej powstanie oczekiwał.

Kraków, w czerwcu 2015 r.

Wacław Uruszczak

ZAGADNIENIA WSTĘPNE

1. Przedmiot historii państwa i prawa polskiego

Historia prawa jest jedną z wielu dyscyplin naukowych wchodzących w skład tzw. prawoznawstwa, czyli nauki o prawie. Historia prawa jest dyscypliną wiedzy, której doniosłość poznawcza nie ogranicza się do kręgów prawnych. Od początku swego istnienia historia prawa, będąc integralną częścią prawoznawstwa, stanowi zarazem jedną z wiodących dyscyplin historycznych. Ze względu na znaczącą, a nawet decydującą rolę prawa w dziejach społecznych, gospodarczych, politycznych, kulturowych pole badawcze historii prawa wykraczało daleko poza płaszczyznę normatywną. Jest to *sui generis* naturalną konsekwencją tego, że wiele, a może nawet większość podstawowych dla życia społecznego i narodowego instytucji istnieje i funkcjonuje dzięki prawu. Dotyczy to w pierwszej kolejności podstawowej instytucji życia zbiorowego, jaką jest państwo, które – jak pisał Władysław Leopold Jaworski, znakomity prawnik, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego – jest „całością prawa, to jest całością norm prawnych”. Wielu historyków prawa zajmuje czołowe miejsca w panteonie najbardziej zasłużonych polskich historiografów. Wystarczy wspomnieć takie nazwiska, jak: Michał Bobrzyński, Oswald Balzer, Stanisław Kutrzeba, Bogusław Leśnodorski. Historia prawa jest jednak, a może przede wszystkim, dyscypliną prawniczą. Odsłaniając przeszłość w sferze prawa, czyni to nie z próżnej ciekawości, ale zawsze z intencją przekazania współczesnym i przyszłym pokoleniom rzeczywistych historycznych doświadczeń w sferze prawa i następstw jego stosowania w określonym miejscu i czasie. Historia prawa jest więc tą dyscypliną naukową, w której tradycja odgrywa z natury rzeczy znaczną rolę.

Historia prawa dzieli się na działy merytoryczne, które same stanowią dość rozbudowane dyscypliny szczegółowe. Są nimi: historia prawa politycznego oraz historia prawa sądowego.

Prawo polityczne to zbiór norm prawnych regulujących stosunki władzy w społeczeństwie, czyli relacje między rządzącymi i rządzonymi. Dzisiejsze prawo polityczne zawarte jest przede wszystkim w konstytucji, czyli ustawie zasadniczej państwa. Źródłem tego prawa są częstokroć inne akty prawa, jak umowy międzynarodowe, ustawy czy uchwały parlamentarne. Szczegółowe

przedmiot historii
państwa i prawa
polskiego

prawo polityczne –
definicja

zasady formułuje także w swych orzeczeniach Trybunał Konstytucyjny. Ze względu na decydującą rolę konstytucji, będącej podstawowym źródłem norm określających stosunki władzy w państwie, współcześnie prawo polityczne nazywane jest prawem konstytucyjnym. Terminu tego nie da się jednak odnieść do czasów dawniejszych, kiedy nie było jeszcze konstytucji, a stosunki między rządzącymi a rządzonymi regulowane były przez normy zwyczajowe lub akty umowne. Z punktu widzenia historycznego termin „prawo polityczne” jest więc właściwszy dla określenia działu prawa normującego stosunki władzy.

**prawo sądowe –
definicja**

Prawo sądowe to zbiór norm prawnych regulujących stosunki zachodzące w społeczeństwie między jednostkami i grupami społecznymi, których celem jest ochrona dóbr i interesów prywatnych lub zbiorowych. Nazwa „prawo sądowe” wiąże ten dział prawa z wymiarem sprawiedliwości, czyli osądzeniem ludzkich czynów przez upoważnione do tego władze. Do prawa sądowego należą szczegółowe działy, zwane także gałęziami prawa, a mianowicie: prawo karne, prawo cywilne, prawo procesowe, prawo organizacji wymiaru sprawiedliwości.

Prawo polityczne i prawo sądowe składają się z instytucji prawnych, czyli zespołów norm regulujących pewne wybrane dziedziny życia. Instytucjami prawnymi są też osoby lub grupy osób wykonujących prawnie określone funkcje publiczno-polityczne lub społeczne². Termin „instytucja” wywodzi się z języka łacińskiego, w którym oznaczał „urządzenie”, „założenie”, „ustanowienie”. Historia prawa polskiego – politycznego i sądowego – jest w swej istocie historią instytucji prawnych w zakresie stosunków władzy oraz innych podstawowych stosunków społecznych zachodzących w społeczeństwie polskim od początków jego historii aż po czasy współczesne.

2. Historia dyscypliny

Marcin Kromer

Historia prawa polskiego jest dyscypliną wiedzy o dawnym rodowodzie. Jej początki sięgają XVI wieku, kiedy powstawały pierwsze prace poświęcone prawu polskiemu, w których instytucje ustrojowo-prawne przedstawiane były w sposób historyczny. Jako pierwszą pracę tego rodzaju należy wymienić dzieło Marcina Kromera pt. *Polonia sive de situ, moribus, magistratibus et Republica regni Polonici libri duo* [*Polska, czyli o położeniu, obyczajach, urzędach Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego*], wydane w Krakowie w 1577 r. Jej autor, wybitny polski humanista i pisarz, dyplomata, współpracownik kanclerzy Piotra Gamrata i Samuela Maciejowskiego, z urodzenia mieszczanin, przedstawił w tym dziele Królestwo Polskie i jego społeczeństwo. Koncentrując się na opisie instytucji ustrojowych swoich czasów, nawiązywał często do przeszłości, pokazując ich historyczną genezę.

² Instytucja prawna jest to zespół norm prawnych regulujących określony typ stosunków prawnych, np. własność. Zob. *Wielka encyklopedia prawa*, red. E. Smoktunowicz, Białystok–Warszawa 2000, s. 296.

Wybitne dzieła poświęcone prawu politycznemu dawnej Polski powstały w XVIII wieku. W 1742 r. ukazało się drukiem w Gdańsku opracowanie Gotfryda Lengnich pt. *Ius publicum Regni Poloniae* [*Prawo publiczne Królestwa Polskiego*]. Polski przekład tego dzieła ukazał się w Warszawie w 1761 r. W 1787 r. wyszło w Warszawie dzieło Wincentego Skrzetuskiego pt. *Prawo polityczne narodu polskiego*. Obie powyższe prace przedstawiały prawo polityczne obowiązujące, ale w szerokiej perspektywie historycznej. Tego rodzaju podejście do opisu instytucji prawnych znalazło się też w pracy Teodora Ostrowskiego pt. *Prawo cywilne narodu polskiego* (Warszawa 1784), będącej syntetycznym opracowaniem staropolskiego prawa sądowego.

Gotfryd Lengnich

Wincenty
Skrzetuski

Teodor Ostrowski

W XVIII wieku, w związku z kryzysem ustrojowo-politycznym państwa, wielu autorów podejmowało zagadnienia reformy instytucji publicznych politycznych i prawnych państwa. W swoich dziełach z reguły przedstawiali stan aktualny, ale z uwzględnieniem jego historycznej genezy, aby następnie proponować konieczne reformy. Do takich dzieł należy zwłaszcza opracowanie Stanisława Konarskiego pt. *O skutecznym rad sposobie* (1760–1763), poświęcone sejmowi polskiemu i koniecznym jego reformom. Ostrej krytyce poddał on instytucję *liberum veto*. Był zagorzałym orędownikiem ustroju monarchii konstytucyjnej na wzór angielski. Osiągnięciem Konarskiego było także rozpoczęcie w 1732 r. publikacji drukiem zbioru ustaw polskich pt. *Volumina legum*, które przygotowywał wspólnie z Józefem Andrzejem Załuskim. Wydali oni łącznie 6 tomów obejmujących całość polskiego ustawodawstwa do 1736 r. Dwa dalsze tomy, zawierające ustawy sejmowe z czasów rządów króla Stanisława Augusta, ogłosili ojcowie pijarzy w 1782 r. Równoległe w tym samym czasie Maciej Dogiel opracował i wydał drukiem *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae* [*Kodeks dyplomatyczny Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. I, IV i V], w którym opublikowane zostały traktaty międzynarodowe zawarte przez Polskę. Oba wspomniane wydawnictwa upowszechniały dorobek prawodawczy dawnej Polski od średniowiecza po epokę oświecenia.

Stanisław Konarski

Volumina legum

Maciej Dogiel

Wiele opracowań o znaczeniu historyczno-prawnym powstało w okresie Sejmu Wielkiego (1788–1792). Miały one często charakter publicystyczny, jak zwłaszcza twory Jacka Jezierskiego, Hugona Kołłątaja czy Stanisława Staszica. O systemie politycznym dawnej Polski wypowiadali się też wybitni autorzy zagraniczni, jak zwłaszcza czołowi reprezentanci francuskiego Oświecenia – Gabriel Mably i Jan Jakub Rousseau. O ustroju dawnej Polski pisano też obszernie w *Wielkiej encyklopedii D'Alamberta i Diderota*. Dziełem Rousseau był słynny traktat pt. *Considération sur le gouvernement de Pologne* [*Uwagi nad rządem Polski*]. Jako czołowy rzecznik teorii umowy społecznej, autor ten dostrzegał w polskich instytucjach parlamentarnych wiele pozytywnych cech, bliższych ideałowi demokracji, niż było to w angielskiej monarchii konstytucyjnej.

Jan Jakub Rousseau
i inni

Upadek Rzeczypospolitej Obojga Narodów w następstwie rozbiorów nie zahamował zainteresowań przeszłością polskiego prawa. Badania nad dawnym prawem, zarówno politycznym, jak i sądowym, w czasach zaborów

historia prawa
w czasach zaborów

HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO

TOM I (966–1795)

Wacław Uruszczak – profesor doktor habilitowany nauk prawnych, profesor zwyczajny Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie; od 1997 r. kieruje Katedrą Historii Prawa Polskiego na Uniwersytecie Jagiellońskim; autor około 450 prac naukowych i popularnonaukowych opublikowanych w kraju i za granicą, w szczególności z dziedziny historii ustroju i prawa polskiego, w tym sejm, kultury politycznej i prawnej.

■ Publikacja ukazuje ewolucję ustrojową państwa polskiego i następujące kolejno przekształcenia jego instytucji politycznych i prawnych. Polska jako państwo powstała w X wieku. Pod koniec wieku XVIII – w wyniku rozbiorów dokonanych przez Austrię, Prusy i Rosję – utraciła niepodległość, aby następnie w 1918 roku odrodzić się jako wolna Rzeczpospolita. W tym czasie zmieniały się jej terytorium, struktury społeczne, formy rządu, instytucje władzy i prawo. Zmiany te były wymuszane okolicznościami obiektywnymi, a zarazem wpływ na nie mieli konkretni ludzie odgrywający rolę liderów, w szczególności panujący książęta i królowie oraz osoby przynależące do elity społecznej i narodowej.

■ Na tle innych publikacji tego rodzaju podręcznik ten wyróżnia się nowatorskim ujęciem tematu, lekkością języka i aktualnością prezentowanej wiedzy. Jego lektura wzbogaca znajomość zagadnień Polski przedrozbiorowej, kreśląc wolny od uprzedzeń i zgodny z prawdą historyczną obraz instytucji ustrojowych i prawnych z uwzględnieniem praktyki ich funkcjonowania. Wiedza z tego zakresu umożliwia głębsze poznanie przeszłości państwa i tym samym przygotowuje do podjęcia wyzwania, jakie stoją przed współczesnym pokoleniem Polaków.

■ Opracowanie jest przeznaczone przede wszystkim dla studentów prawa, historii, politologii i wszystkich innych kierunków, które w swym programie mają zajęcia z historii ustroju i prawa polskiego. Może też w wysokim stopniu zaspokoić potrzeby poznawcze czytelników zainteresowanych przeszłością Polski.

ISBN 978-83-264-8323-3

9 788326 483233

Cena 59 zł
(w tym 5% VAT)

Zamówienia:

infolinia 801 04 45 45, fax 22 535 80 01

zamowienia.ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

9788326483233 M03P01